

Бошко СУВАЈЦИЋ

ПОГОВОР

1.

„Због тога што су односи међу вама мотивисани овоземаљским стварима, односи вам нису ни присни ни постојани: зато одређене околности међу вама – као што су увреде, губитак новца, завист, сујетољубље – нарушавају вашу пријатељску повезаност, јер нисте духовно укорењени.“

(Св. Јован Златоусти, *Девеџа беседа на Јеванђеље ѿо Маџеју*, одломак)

„То је истина... Али, шта ће нама истина? Ми хоћемо да се лепо забављамо.“

(М. Шеварлић)

Погрешка (*hamartia*), према Аристотелу, настаје „када неко нешто учини не знајући кога или чега се његов чин тиче, ни којим средствима, ни с каквим циљем је то учинио“ (*Никомахова еџика*). Постоји ли трагичка погрешка у поступцима, судбинама и животима јунака драма које су пред нама? Да ли су то аутентични хероји рођени у погрешно време? Или је време аутентично, а хероји погрешни? Или ништа није погрешно, али није ни право, јер време и ликови књижевног дела не могу бити ни истинити нити погрешни, већ само веродостојни или не?

Као и обично, трагамо за заједништвом у драмама које су се, вољом уредника, обреле у истој свесци, по цени да нам се такво заједништво само привиђа. Овога пута, сродност се може изразити

једном речи: континуитет. Дrame су референцијалне у односу на стваралаштво аутора који су заступљени међу корицама ове свеске, тиме што се наслањају на важне токове њихове индивидуалне поетике, али и на основне линије развоја националне драме. *Анџиквар* има исходиште у Шеварлићевим претходним комадима „црног таласа“, који се одликују беспопштедном вивисекцијом савременог српског друштва и изобличавањем његових аномалија, те жанровским елементима политичког трилера, најизразитије у комадима *Заводник* (*Мртва природа*) и *Дивљач је њала*. У драми *Гејно* Стојана Срдичића брбљиви Оратор прави језички слалом кроз наслове драмских комада српских аутора, дајући тако својеврсни драмски путопис или пак личну антологију савремене српске драме, шегачећи се при том без граница у тој смртоносној игри стварности и привида. Ана Бујић комадом *Временска прогноза за Аудида* потврђује усредсређеност на антички круг тема и мотива, коју је започела драмом *Оснивач*. Хронолошки гледано, *Аудида* би ишла пре *Оснивача*. *Илијада* пре *Енеиде*. Тројански рат пре оснивања Рима. У хоризонту ишчекивања читалачке и позоришне публике, од ове надарене младе списатељице можемо с правом очекивати и завршни комад трилогије. Стамен Миловановић комадом *Не њлачи*, *Петра*, наставља низ својих „стварносних“ историјских драма, које приказују обичног, малог човека на фону епохалних збивања српске националне историје, пре свега у вези са догађајима из повеснице Ниша и Топличког округа. У том контексту, бележимо историјску драму *Константин*, затим трилогију о Топличком устанку (*Удовичко коло*, *Суноврај* и *Ђавоља варош*), па одличну драму о контроверзном односу Вука Караџића и Саве Мркаља (*Једначење њо звучности*), као и комаде новијег датума о животу и (од)умирању српског сељака у српској земљи (*Дуђа ноћ њод орахом* и *Скрколије*).

Миладин Шеварлић, којега год жанра да се подухвати, заподева чуда и поборе. Радња драме *Анџиквар* дешава се, како вели писац „у Београду, на Балкану, на размеђи епоха, у предаху између ратова“. У салону куће предузетника Његоша Мићуновића, у минималистичкој сценографији, набијено је све што се збило, што се збива и што ће се збивати на Балкану у предаху између ратова. Ако је то предах. Грамзивост мушких припадника чланова породице Мићуновића из Црне Горе, која се до економског успона и мале пословне империје уздигла на ратном профитерству деведесетих и поратном суровом демократском израбљивању државе, од ратних криминогених послова, шверца и пљачке, преко „легално“ намештених тендера и уносног вишекратног асфалтирања локалних путева, које доноси енормну добит, све до подизања резиденције – тврђаве на Дедињу. Путеви су локални, али је беда универзална. И вечна. Све поре српског дру-

штва су корумпиране, и сви његови сегменти затровани. „Академик“ Лазица, приучени сељачки филозоф, представник корумпиране интелегенције. Петрија Мићуновић Пепа, покондирена тиква 21. века, купује домаће иконе са Косова и из Босне, плаћене крвљу и људском несрећом, како би се духовно оплемењила и адекватно, европејски опремила резиденцију на Дедињу. Ада, можда и племенитих замисли, али уништена дрогом и псеудо протестима против тековина „новог светског поретка“:

АДА: „Шта једете, шта пијете...? Шта удишете, господо? Нано честице, стронцијум, баријум, алуминијумоксид, сумпор-хексахлорид, манган, арсен...Ваша деца добијају аутизам, ви добијате рак, фибромијалгију... А, деменција прекокс, дебилитет!? Где вам је памет? Где вам је држава?! Зар не видите да банкари и рак владају вашом планетом? Ваздух који удишете, гори је од онога што су уисали у Аушвицу! Тај смрад, господо – то је нови светски поредак!“

Ту је и „тројански коњ“ конкурентске мафијашке групе, хладнокрвни убица, убачен као антиквар Србо Заклопача у империју Његоша Мићуновића, предузетника овдашњег, пореклом из Црне Горе, заузетог згртањем пара и асфалтирањем путева. Сам Његош, заслепљен мегаломанством и превеликом моћи, узлетео до неслућених висина, посве закономерно мора доживети суноврат. Цинична понента дела је да до његове пропасти не долази споља већ изнутра, што је последица уроте његовог сина Џозефа (који му можда и није син) и Мумина. Џозеф је представник нове генерације „контроверзних“ бизнисмена. Школован у Енглеској, паметан и образован, он је застрашујуће циничан, безосећајан, без трунке гриже савести због злочина које чини. И то је тај нови, модерни свет који ће наследити тековине старог, овдашњег, резигнирано закључује драмски писац.

Циничне поуке и коментари доследно прате целу драму. Попут следећих:

АДА: Хоће да вас елиминишу, господо!
(Пауза)
Све што једете, све што удишете, све што пијете... Најзад, и оно што мислите! Ако, уопште...

ПЕПА: Не дави људе, Адријана! Видиш да чекамо антиквара!
(Наставља да се допиреује)

АДА: Продали су вас! Домаће политичке проститутке... Банкари... Господари рата из Волстрига контролишу Србију, Хрватску, Бугарску...

ПЕПА: (За себе)
То је истина...Али, шта ће нама истина? Ми хоћемо да се лепо забављамо.

И доиста, ако истина више није важна, онда више ништа није важно. Другим речима, ако истина не постоји, онда свако сам одређује границе своје моралности и норме поступања у односу према другим људима. Ако човеку ништа није забрањено, значи ли то да му је све дозвољено? Стара дилема, која се у свом метафизичком облику искристалисала у делима руских класика, преточена је у страшни модус вивенди на Балкану почетком 21. века.

У том иронично – циничном дискурсу „нови светски поредак“ је, логично, само нужна последица дијалектике цивилизацијског развоја:

ЛАЗИЦА: Ето, Пепа...У антикварском свету, господин Србо је, несумњиво... А, што се тиче банкара, што се тиче Аушвица и новог светског поретка... Није то ништа. То је, просто, дијалектика цивилизацијског развоја. Једно се диже, друго пада. То је логично, зар не? Електроника, комуникације, ракете, микробиологија, генетика, астрофизика... А тек маркетинг и шопинг-молови! Разумеш?

Трагични удес се не може избећи. Бата Коњ, као епизодни кримос, пререзаног грла, у контејнеру. Лазица, удављен у пластичној кеси. Србо Заклопача, хладнокрвни убица, хладнокрвно убијен. Женске ликове такође стиже трагични удес. Нико не дела у правцу спречавања трагедије. Дошло је, дакле, то последње време у коме ће син насрнути на оца, а отац на сина. Нема милости, нема опроштаја. Никакве светиње не постоје. Све је извргнуто спрдњи и порузи:

ПЕПА: Иконе! Ми смо православна породица, господине! Те иконе су за нас, на неки начин...Ево, свети Василије, онај Острошки, то је у породици Мићуновића...Мој Његош, знате...Радије га зовем Њего, али, сад...И, такође, нешто весело: пејзажи, актови, пролеће, јесен... Мој Њего воли те актове. То одмара човјека, то он тако каже, они су, ипак, Црногорци. А ви сте...?

Правда је младалачка заблуда, романтична утопија. У свету нема ни правде ни неправде, порука је овог комада. Само воља моћних и безобзирних која суверено влада док је не згази воља моћнијих и безобзирнијих:

СРБО: Млади вам се боре за правду... Не бојте се! Проћи ће их.

Постоји, можда, само један тренутак, који се као острвце забеласало унутар овог мора општег јада, сивила и безнађа, као сноп светлости који је несигурно затитрао на зиду заједничких успомена, у евокативној сцени породичне идиле коју су Мићуновићи, можда, некад имали, или су је могли имати. Сада је, међутим, касно за то. Џозеф остаје жив, као слепо оруђе Муминове освете, као празна љуштура људскости осуђена да буде своја и наша будућност. Тиме се затвара круг. Ликови су драматуршки перфектно изведени, сцена се узбудљиво и живо смењују. Дијалекатске особености служе пластичној карактеризацији ликова и дају дијалозима драмску динамику, свежину и убедљиву животност. Мржња, похлепа и слепило руководе постуцима Шеварлићевих јунака. Због тога сви они и страдају. Остаје само онај митски, архетипски демијург расапа и зла, Шеварлићев Моријарти, невидљиви, а свеprisутни Мумин, гениј зла, да влада Србијом из сенке. Из свих сенки у које се она некадашња, осунчана и дневна Србија претворила.

Не постоје, сугерише аутор, две културолошке Србије, лева и десна, просвећена и непросвећена, напредна и назадна, модерна и националистичка. Не. Та теза је подметнуто кукавичје јаје, шаргарепа за малоумне и основ за нове поделе по рубовима српског националног и државног бића. Постоји само једна Србија. Без обзира на политичке гарнитуре, ратне деведесете или сурове демократске две хиљадите. Она у којој све копни на сунцу. Буја само сенка. Муминова.

2.

„Књижевна творевина постоји као духовна творевина и део културе, настајући и нестајући у њој и мењајући се на себи својствен начин са њеним променама, онда кад надживи оно доба и културу у којима је као дело поникла и пронађе себи место у новим историјским околностима и културама.“

(Драган Стојановић, *Феноменологија и вишезначности књижевног дела*)

„Како се некад од крви ништа не може да види.“

(С. Срдих)

Јунаци Срдихеве драме *Гейто* су бекетовски јунаци, „богу подобни“ и никоме потребни, самовољни отпадници од уобичајеног

поретка и удобности тзв. грађанског живота. Један другога преко-ревају због смрада и недостојног живота, заборављајући да су се добровољно одметнули из света оних који живе тзв. обични грађански живот. Свако има своје разлоге за одметање у измећаре, које другима не казује, али до којих ћемо, свеједно, допрети до краја драме. Бестидни, лукави и грабљиви, они су истовремено и тужни и несрећни. Живе мимо света, поред контејнера, у својој бесмртној беди.

У дијалозима Баће, Мацоле и Дајке, као и у Ораторовим монолозима, све пршти од завидљивости, пакости и злобе. И од несреће, од које нема лека. Као ни од живота. Драматуршка техника Стојана Срдића чини ове јунаке пластичним и уверљивим.

Цео комад је метафора. Сакупљачи секундарних сировина смо сви ми, сугерише Оратор, који ходамо под капом небеском. У Срдићевој драми, то су они који су се одрекли дехуманизованог живота, који живе тзв. нормални људи, сиромашни духом. Међу бескућницима су се обрели не само поражени и понижени, већ и кротки, истинољубиви, правдољупци, миротворци, људи чиста срца, прогнани правде ради. И они други, поганци, измећари, бескућници, цукеле, изопаченици. Сви они, међутим, у том свету имају одређене етичке принципе у које спада пре свега слободна воља сваког човека да сам одлучује о својој судбини.

Оратор је резонер, који изнутра повезује ликове, приче и судбине, склапа нити драмске радње, оличавајући истовремено посредништво између ликова и спољњег света. И тај тзв. спољашњи свет је фикција, саткана од низа драмских текстова, тв серија, филмова и позоришних комада.

ОРАТОР: Ово је само контејнер са пет звездица којег су направиле професионалци, а описао их је један хроничар који све то посматра кочијаш који пије шећерну водицу јурећи анђела с веранде који тражи сабирни центар и пита ко то тамо пева у великој драми на зечијем насипу кад Георгије убива аждаху.

У Ораторовим монолозима истичу се филозофске максиме, које нису ништа ведрije од оних које се срећу у Шеварлићевим драмама.

ОРАТОР: Овде је сваки хлеб крвав! Овде је све крваво осим смрти која је у бело обучена, а црнилом означена. Ноћ је лепа, а дан није.

Генерал и Пријатељ су људи из истог, ратног, војничког миљеа. Дајка, Баћа и Мацола из другог. Дајка и Оратор се знају од раније. У

ствари, сви ликови су повезани одређеним догађајима из прошлости и линијама вешто вођене драмске радње. Демијург, креатор, подражавач и подстрекивач свих догађаја, неподопштина и зала у овом комаду који испод свих наслага ђубрета и људског смрада проговара о исконском Злу и вечној Доброти, Оратор је само преплашени мали дечкић који је у младости присуствовао породичној трагедији и који се сада свети. Пре свега себи. Метафизичку подлогу драме можемо да препознамо већ у уводним репликама. Звучним средствима дочарана је борба између човека и животиње, између кује која љубоморно чува своје младе, и човека који више не чува ништа. Војник по професији, генерал високог ранга и значаја, покојник је прошао пакао ратних збивања на тлу бивше Југославије да би умро надомак његовог величанства Контејнера, у царству смрада и друштвеног талога, под зубима људоморне ериније Кује.

Драма Стојана Срдића штедро изображава друштвене аномалије. Јунаци Срдићеве драме су клошари и луталице, бескућници и беспризорници. Пропали, промашени људи. Они оличавају неиспуњене судбине и изневерена очекивања којима свакодневно сведочи. Изгубљени у турбуленцијама друштвених превирања и вртложења у Србији на крају двадесетог века. Бешчасници који су поражени од бржих, бестиднијих, безобразнијих бешчасника. Испред те најезде налицканих, модерних јапија са актен – ташнама, бескрупулозних продаваца магле и друге дефицитарне робе, а пре свега метафизичке празнине, Срдићеви јунаци су аутентични маргиналци, кржави испод коже. Избеглице које су пронашле себе као једини егзил који им нико не може одузети, бранећи се од уштогљеног и уштирканог живота смрадом и животом недостојним човека. Да би остали људи, принуђени су да живе као нељуди. Без перспективе, наде и воље. Без имена. Занимљиво је да добар део њих чине интелектуалци, што је одраз друштвене и социјалне беде у којој живимо. Процењује се, наиме, статистички, да се међу бескућницима Србије данас налази преко двадесет процената оних са факултетском дипломом. Изгубљених у транзицији. Али се статистика не може самерити са животом, нити се живот може измерити статистиком.

Баћа је бивши учитељ, неостварени педофил по вокацији, који своје наказне страсти и богохулне жудње каштигује уличним животом и смрадом. Мацола пристодушна, наивна добричина. Надимак је добио тако што је у сакупљање отпада кретао са мацолом од пет килограма. Свако од њих има своју, избрисану биографију, која само понекад, попут палимсеста, севне у колоплету драмских дешавања. Дајка је некадашња директорка СДК, створена за љубав, а не за смрад уличног живота. Ево како она објашњава свој надимак и своју судбину:

ДАЈКА: Шта се чудите?... Није ми то име већ надимак од оног радо– дајка... Али, нисам то. Не дам сваком. Само оном коме хоћу... Хе... Много сам ја далеко од госпође... Ја сам некад била само добра другарица; бивша директорица ес-де-ка... Ес-де-ка више не постоји, па ни ја. Напустила сам све и као што видиш постала сам скитница, измећарка, луј ка, пијандура, уличарка. Као цукела сам... Ето ко сам ја, звана Дајка.

Од улице до школе, од контејнера до затвора, одвија се ова игрива драма која сведочи да данас у Србији не живимо живот, већ имитацију живота. Прави живот је испод нас, у подземљу. Међу контејнерима.

3.

„Да би могли живети, Хелени су из најдубље принуде морали да створе те богове: тај ток ствари морамо замислити тако да се из првобитног титанског божанског поретка страве, оним аполонским нагоном лепоте, у спорим прелазима развијао олимпски божански поредак радости: као што руже избијају из трновита жбуна.“

(Фридрих Ниче, *Рођење трагедије*, одломак)

„Наравно, за мене је ово дар богова.“

(А. Бујић)

Чему данас, у 21. веку, свет грчког предања и античке епопеје? Одговор нам, можда, може дати сама грчка трагедија. Као живот сам, као рођење и смрт, као непрекидна флукуација облика и значења, грчка драма претрајава своје, па и наше време. Или, речима Мирона Флашара: „Свет старог грчког предања, свет је реалистичан и песимистичан. На његовим границама стоји, за човека, мрак напречац, смрт зимогрозна; као и у схематизованим описима погибија хомерских јунака. Образац јуначког живота, велик у подвигу, постојан у храбрости, заоквирен је загушним појасом смрти.“ (Мирон Флашар, *О грађи и јединству* Илијаде, одломак)

Драма Ане Бујић, *Оснивач и Временска прогноза за Аулиду*, показују колико су вредности и трагедије старих Грка вечне. Колико су ратови на Балкану идентични ратовању под Тројом, и колико су сви ти ратови само одблесци једног истог, вечитог рата, који се стално обнавља и распирује међу људима и боговима. На Балкану, под Тројом, и другде.

Аулида, лука у Беотији, славно је место на коме су састале ахејске војне старешине очу похода на Троју. Сама драма се заснива на познатом античком предању о томе да је Агамемнон у лову убио свету кошту и тиме расрдио богињу Артемиду која је, преко врача Калханта, због краљеве дрскости, затражила жртвовање његове кћери Ифигеније, како би допустила повољан ветар за ахејски поход на Троју. Ево како се у једној другој античкој драми, Еурипидовој *Ифигенији на Тауриди*, о томе пева:

Морнарицу од тисућ' лађа хеленских
на позив скупи онда Агамемнон цар
и хтеде да Ахејци венац стеку леп
кад узму Илиј град и сперу срамоту
са Хеленине отмице, Менелају
на угод. А кад ветра не би ниоткуд,
он реши да се жртве лати. Калхонт врач
тад рече: „Вођо војске ове хеленске,
Агамемноне, с копна нећеш бродом кренути,
док ћерку Ифигенију не закољеш
Артемиди, јер најлепши у лету плод
кћер што је Клитемистра роди у кући,
светлоносној си обећао богињи, -
дар за ме најлепши – те сада жртвуј њу!“
Одисеј од мајке ме варком одмами
са Ахилејем тобож да ме венчају.
А несрећница када стигох Аулиди,
на олтар кад ме дигли и већ тргли нож,
Артемиде ме оте, за ме кошту
ко жртву даде па ме у град Таура
кроз блистав етар посла, овде настани.“

Наравно, овде се говори о томе како је Артемиде спасла Ифигенију и претворила је у своју свештеницу, али то је прича за другу драму. У комаду Ане Бујић веома је умешно драматуршко решење о војнику који уводи и изводи публику из радње, као копча са публиком, али и временски беочуг. Он је антички рапсод, али и универзални војник, без ознака и инсигнија. Он држи мач као што неки други војници у неком другом рату држе калашњиков. Он прича вечну причу, која се одвија у митском времену, или ванвремену. То је општељудска прича, о греху и жртвовању, о злочину и подвигу, о кајању и опросту.

Као што у драми *Оснивач* на сцену изводи Рапсоткињу да нас у духу поезике античке трагедије уведе у збивања после разорења

Троје, тако и овде војник-рапсод служи да објасни догађаје који ће се, ето, одиграти пред очима публике. Јер је у античкој трагедији све унапред познато и све крајње драматично. Отуда и ми знамо шта ће се десити, али не знамо како и зашто ће се десити то што је Судбином намењено и записано:

ВОЈНИК: Готово је, коначно. Рат, мислим.

(Пауза, врло крајка)

Тројански. Растурили смо је. И сад је ваљда готово. Ако је и вама свима доста рата, беде, страха, ако сте дошли да видите повратак кући, срећне породице поново на окупу, ако сте жељни мира и тихе радости, онда мирно, полако, **без** па-ни-ке, узмите своје ствари и бежите одавде што вас ноге носе. Јер, видећете неке гадне ствари, мислим како је дошло до овог ср... до свега овог. Наравно, сви су криви. Али, некако мислим да су најкривљи Атриди. Не, не само онај скот Агамемнон и тупи Менелај, мислим на целу њихову кретенску породицу. То је све лудо. Односно, било је лудо. Јер пола их је мртво, и о томе се уствари ради. А и она друга половина ће да цапне, и то врло ускоро и врло насилно. Остаће два-три анонимца, ко ја што сам, јер, ипак неко мора да исприча шта је било. Још сте ту? Добро, онда овако...

Помало се иронично Ана Бујић односи према бесмртним Ахејцима. „Богу подобни“ Ахилеј је херој који више нагиње мушким страстима и војничким нежностима. Одисеј је лукави, промућурни, али и надасве зли покретач радње и јемац да ће се Агамемнону испунити најстрашнија судбина, гора до смрти. Агамемнон, моћни, злогук, бескрупулозни Агамемнон, упира све своје снаге да спречи жртвовање своје мезимице, Ифигеније.

За хомерског човека, смрт није прелазак у виши ниво духовне трансценденције. Смрћу, душа прелази у Хад, у мрачно и страшно царство покојника. Живот је обиље светла, радости, лепоте. Непресушна је жудња хомерског човека за животом у свим његовим видовима, за радошћу, за телесним задовољствима, за лепотом. Смрт је неумитна и она граби све. Не постоји никакво блаженство након смрти, нити некакав рајски загробни живот. Смрт изједначава све у сивилу, праху, ништавилу. Хомерски човек је стога сав окренут овоземаљским радостима, светлости, бојама, животу.

Два најмоћнија покретача хомерског човека јесу чежња за славом, која се стиче искључиво на основу човекових дела и заслуга, и част, која је са славом у непосредној вези. Друштво које се слика у

Хомеровим еповима одликује се и одређеним друштвеним нормама, од којих се посебно издвајају гостољубивост и правичност. У драмском спеву Ане Бујић чежња за славом претвара се у славољубивост, човекова дела су недела, част је релативизиована себичним прагматизмом и личном коришћу. Гостољубивост искоришћена за сплетку и подметања домаћину. Правичност као категорија не постоји.

Комад Ане Бујић пева о бојевима и јунацима из перспективе жене, која представља ратни плен, или предмет силовања, или образац невине жртве. Ова драма је снажан протест против рата, и још више против доминантне мушке перспективе рата. Највеће списатељско умеће испољено је у карактеризацији Ифигенијиног лика. Док Орест и Електра размишљају и разговарају у посве коректним, излизаним и клишетираним политичким фразама, као верна слика безидејности своје генерације и интелектуалне жаловости свога доба, Ифигенија је снажна, самовољна, оригинална и дубока, али зато и крајње несрећна личност. Безнадежно заљубљена у свога стрица Менелаја, аутодеструктивна и крхка, као света Артемидина кошута чију погибију мора да окаје.

ИФИГЕНИЈА: *(Када њроџовори, крене тиша, једва чујна музика)*

Знаш, понекад изађем сама, ноћу, да ме нико не види... ходам градом... у сиротињским кућицама гори неко јадно светло... виде се неки људи који се нагињу над колевком... испрошеном, ваљда, од суседа који има старије дете... сузе ми поћу.. то мало не зна шта га чека, шта ће бити с њим.

(Наћли њрекид музике)

Нећу имати децу.

Агамемнон, велики јунак и немилосрдни краљ, дрхти као јасика пред судбином своје кћери мезимице, немоћан да промени вољу богова – читај подлу уроту лицемерног Одисеја. Одисеј је у драми Ане Бујић као лик лишен било каквих моралних особина, па и најситнијих натруха човечности. Он чезне за ратом из најогољеније жудње за славом и похлепе за пленом. Као пси рата на Балкану деведесетих. Мотивација пак Агамемнонових поступака јесте одбрана породице, и кћерке љубимице. Осенчена породичном трагедијом, његова појава на бојном пољу поприма снажне елементе свељудске трагике. Томе доприноси и сцена опроштаја са Ифигенијом.

АГАМЕМНОН: ...и да знам да су два дана предамном, и да ништа, баш ништа не могу да учиним. Не знам да ли да будем код ње, да је гледам, да је се нагледам за цео

живот... а како онда да не кажем шта јој се спрема... или да бежим од ње, да до краја останем кукавица и издајник. Да у очи не смем да је погледам. А знам да ће још само мало бити са мном..."

У Хомеровим еповима чврста је спрега религије и морала. Богови се старају о моралном поретку, награђују добро и кажњавају зло. Хомерови богови представљају пројекцију већа које чине старешине родова старих Грка. Изнад богова стоји Судбина, којој се и сам Зевс покорава. Ана Бујић је грчки свет у својим драмама лишила богова и оставила људе саме, да се кратковечни и кукавни, петљају са својим страстима, несрећама и судбинама. Које су и наше страсти, несреће и судбине.

Агамемнон проглашава Ифигенију за свога наследника. Ако владар своје неумерене и плаховите одлуке прогласи за виталне државне интересе, он наступа као слепи, бездушни тиранин, а не као мудри предводник свога народа.

АГАМЕМНОН: Грађани Арга! У име Хеладе, њене славе, части и демократије, објављујем, пред вама и пред боговима, да за свог савладара проглашавам Ифигенију, своју најстарију кћер!

(Они се окрећу једно њрема друћом; круну коју држи, Агамемнон сџавља на Ифићенијину ћлаву. Окрећу се њрема њозорници)

Поздравите своју будућу владарку!

(Тишина)

Поздравите је!

(Жамор. Гласови: Неће њи ово њек њако њроћу! Јадан Оресџ... Е, овакве срамоџе никад није било. Кажу да су у родоскрвној вези... Ма не, њо су она и Менелај... Брука! Сџићи ће нас ћнев боћова! Па видиши да недељама нема веџира ни кише... њид. Из ћласова који се ѡреџлићу, издваја се један, резак и ѡродоран: А ТРОЈА?)

Агамемнон сматра да се закони владара и права властодржаца да управљају својим царством могу спроводити чак и када су у опречи са божанским законима и обичајима предака. Он је тиранин који поистовећује своју вољу са државним законима и разлозима. Отуда и он у комаду Ане Бујић делимично доприноси својој судбини.

Да, заиста, да ли се данас може живети свет античких трагедија и митова? Да може, посведочиће комади Ане Бујић. Која се намеће као првокласни писац, епски и драмски, са широком личном културом и снажном евокативном уобразиљом.

4.

„Самог себе човек може да оствари само ако се одрекне себичности и љубав постане његово стање духа; само на тај начин он ће осетити да је превазишао границе свога бића, да је ступио у заједницу са свим што постоји.“

(Рабиндранат Тагор)

„Ми, Срби, живимо у ишчашеном времену.“

(С. Миловановић)

За драму *Не њлачи, Петра* Стамен Миловановић је добио награду „Драгојло Дудић“ 1999. године. Дrame *Поврајлак* и *Не њлачи, Петра* штампане су у издавачком предузећу „Кадињаца“ у Ужицу 1999. године. Драма Стамена Миловановића пропитује историјске догађаје Првог светског рата и арбанашку голготу из једне микроперспективе, са основном мишљу која се проблематизује у драми: каква је судбина жене у свету мушких послова, ратова и погибија. У узвишеном, трагичном тренутку у коме треба да се одрекну части како би спасле своје мужеве, и малаксале српске војнике, или да се одрекну мужева и сачувају женско и људско достојанство, у коме су свеједно на губитку, жене показују сву величанствену снагу и истрајност у живљењу живота и трпљењу неотрпивога, исконску снагу мајке да остави иза себе пород, и жене да сачува породицу и по цену да је изгуби, подсећа на дилему која се среће у нашој епској поезији.

ПЕТРА: Ја сам овако одлучила. Једина могућност да погибију спречимо је да све пристанете. А част? Част је у нама. У нашим срцима.

Част је у нашој жртви. У неминовности њеној. Жена је да даје живот и да се за њега бори по сваку цену. Жена је њива која даје а не узима. Она је свачија и ничија. Своја најмање... Размислите. Жртвујући се доказујемо нашу љубав и оданост изнова онима кој е волимо...

Миличина тужбалица за животом и неоствареном судбином срећно удате жене и мајке истовремено је и њена химна женској жилавој укоренености и везаности за живот у драми Стамена Миловановића. Жена, суочена са ништавилом смрти и непостојања, не одустаје. Животне вредности које она поштује и којих се придржава веће су од свих вредности којих се одрекла и које је прихватила. Веће су и од ње саме. Мушкарци се упорно боре за жену коју воле. Заслужују је својом љубављу и један и други.

- ЛАЗАР: Чему оволика прича? Нека Милица сама каже...
- АХМЕТ: Ти се још надаш да наставиш са њом?... Може ако је... Може... Може и покидано да се настави... Може, али остаје чвор, шав, или пукотина. И то је истина. Дали смо реч да ћемо њену вољу поштовати... Размисли добро. Ти си тај који може да се повуче. Иди док још можеш. Не чини зло себи, Зухри, а Бога ми, и мени. Млад си. Почни нови живот тамо у Србији. Србија је сад богата женама...
- ЛАЗАР: Ти то, изгледа, не можеш да разумеш! Нисам по Милицу дошао због обавезе, како ти мислиш. Дошао сам по њу јер је... Ма, шта ја теби, који си је купио, да објашњавам. За тебе је могла да буде било која. Платио си је и ја ћу ти поштено штету надокнадити. Моћи ћеш да купиш три ваше... (Вади кесу и пружа му)
- АХМЕТ: Новац? Остави новац, човече! Не постоји тај новац којим би се могло надокнадити оно што би њеним одласком изгубио...

Љубав је најуниверзалнија манифестација божанског принципа у човеку, без обзира на то којим језиком говоримо и коме се богу молимо, ако се уопште молимо неком богу. Отуда не чуди да се ово узвишено осећање на сличан начин исказивало у најудаљенијим крајевима света, у најразличитијим епохама и на свим језицима света. То показује и Ахметова нежност и сурова осећајност у односу према Милицу, и Лазарева упорна оданост и чежња да вољену жену врати.

Из ових драма, и када су најмрачније, сазнајемо много о немерљивој вредности живота и универзалних хуманистичких принципа на којима живот почива. Тако Лазар, српски официр, инсистира на томе да узме Милицу натраг чак и са Ахметовим дететом у утроби. То враћа веру у љубав и поштовање, у које човек више готово да нема права данас да верује:

- АХМЕТ: (*Усџаје*)
О, луда ли човека!... Луда ли Србина!... Ко би нормалан тако... Моје дете би...
- ЛАЗАР: Не разумеш ти то, Ахмете. И не чудим ти се... Ми, Срби, живимо у ишчашеном времену. Времену пуном искушења, лудих и често неразумних одлука. Зато смо овде где смо. Тешко нас је схватити, признајем. Ни ми сами себе увек не разумемо. Можемо оно што други не могу, а не можемо, чешће и нећемо, оно што други чине. Такви смо. Таквима нас је Бог створио, или сами желимо да смо такви. Баво би га знао... За тебе је Милица само

лепа жена, пуна дражи и осећајности. Разумем и поштујем твоја осећања. Она су људска... За мене је Милица, уз све то мученица и светица истовремено. Безгрешна жена и пријатељ мој. Вас је несрећа наша српска случајно спојила. Зато ти не можеш да разумеш зашто сам дошао по њу у ову забит. Дошао сам по своје! По своје, разумеш!?

Између Ахмета и Лазара, Милица бира себе. И право да буде своја, и кад је свачија:

МИЛИЦА: И?... И, шта сад? Од мене очекујете да одлучим... Чија сам?... Чија?! Да кажем коме припадам. Кома?!... Како, како ја то могу да знам, кад ни своја одавно нисам. Негде сам, а не знам где... Изгубила сам се. Петра је знала где је и коме припада. Схватила сам је... Сад разумем њене сузе и...

Узвишену патетику завршне сцене, у којој се суочавају Ахмет, Лазар и Милица, релаксирају свакодневне, обичне животне ситнице, што је одличан драматуршки поступак. Све је, ипак, пуно крајње емоционалне пренапрегнутости и устрепталих личних осећања.

У драмама које су пред нама као да поново наступа онај тренутак у коме се „развалише сви извори великог бездана, и отворише се уставе небеске“. Сведоци смо универзалне дехуманизације човека и света на који је тај човек осуђен. Нестају и последњи изданци људскости. Остаје само жена да буде чувар и обновитељ живота. Неких будућих покољења. Све четири драме, истовремено, наводе на размишљање могу ли се мржња и зло омеђити љубављу и спутати чином несебичног праштања.